

شیوه های تربیت نسل مؤمن با تکیه بر نهج البلاغه

زهرا صالحی^۱

چکیده

تربیت نسل مؤمن یکی از مهم ترین اولویتهای جامعه اسلامی است که در راستای پرورش افراد صالح و کارآمد در جامعه صورت می گیرد. نهج البلاغه، به عنوان یک منبع عظیم علمی و اخلاقی، آموزه های غنی در زمینه تربیت فردی و اجتماعی مؤمنان ارائه می دهد. این مقاله با هدف بررسی اصول تربیتی امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه و چگونگی استفاده از آن ها در تربیت نسل مؤمن نگاشته شده است. هدف اصلی پژوهش، استخراج و تبیین راهکارهای عملی و کاربردی از تعالیم امام علی (علیه السلام) برای تربیت افرادی متعهد، آگاه و پایبند به ارزش های اسلامی در دنیای معاصر است. همچنین، این پژوهش تلاش دارد نشان دهد که چگونه این آموزه ها می توانند در ایجاد جامعه ای اخلاق مدار و پویا مؤثر باشند و در برابر چالش های فرهنگی و اجتماعی روز، به عنوان الگویی تربیتی مورد استفاده قرار گیرند. در نهج البلاغه، امام علی (علیه السلام) با تأکید بر ویژگی های اخلاقی چون تقوا، صداقت، عدالت، مسئولیت پذیری، رشد عقلانی و تقویت ایمان، روش های مؤثری برای تربیت فرد مؤمن و تأثیرگذاری آن در جامعه معرفی کرده اند. این اصول، که در خطبه ها، نامه ها و حکمت های امام (علیه السلام) بیان شده، می تواند به عنوان راهنمایی برای تربیت نسلی مؤمن، خودآگاه و متعهد به ارزش های اسلامی در دنیای معاصر مورد استفاده قرار گیرد. روش این مقاله توصیفی-تحلیلی و با ابزار اسنادی-کتابخانه ای است و با بهره گیری از مطالعه محتوایی نهج البلاغه، اصول تربیتی امام علی (علیه السلام) استخراج و تحلیل شده است. بنابراین، نهج البلاغه به عنوان منبعی جامع و ارزشمند، می تواند در تربیت نسل مؤمن نقش کلیدی ایفا کند. سخنان حضرت علی علیه السلام، به دلیل جامعیت و عمق شان، می توانند الگویی عالی برای نسل های مسلمان باشند تا در دنیای امروز که با پیچیدگی های خاص خود مواجه است، به درستی درک کنند که چگونه باید ایمان خود را با علم و عمل آمیخته کرده و در جامعه ای سالم، اخلاق مدار و مبتنی بر اصول اسلامی زندگی کنند.

کلید واژه: امام علی، تربیت دینی، مؤمن، نهج البلاغه

مقدمه

در هر دوره‌ای از تاریخ، جوامع بشری به نحوی خاص نیازمند تربیت نسلی مؤمن، آگاه، مسئولیت‌پذیر و اخلاق‌مدار بوده‌اند. این نیاز در دنیای معاصر که با چالش‌های فراوان اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اخلاقی مواجه است، اهمیت بیشتری پیدا کرده است. امروزه، با توجه به تغییرات سریع و عمیق در ساختارهای اجتماعی و فرهنگی، نسل‌های جدید در معرض مشکلات و بحران‌هایی هستند که تهدیداتی برای هویت دینی، فرهنگی و اخلاقی آنان به شمار می‌آیند. در چنین شرایطی، تربیت نسلی که علاوه بر ایمان به خداوند و ارزش‌های دینی، از توانایی‌های علمی و فکری برخوردار باشد، ضروری‌تر از هر زمان دیگری به نظر می‌رسد. تربیت نسلی مؤمن به معنای تربیت انسان‌هایی است که در تعامل با محیط پیرامون خود همواره به اصول اسلامی پایبند باشند و در برابر چالش‌های زندگی به گونه‌ای عمل کنند که هم به سعادت فردی خود و هم به نفع جامعه اسلامی و انسانی عمل نمایند.

تربیت دینی و اخلاقی از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و متفکران دینی بوده است. در تمدن اسلامی، تربیت دینی بر پایه آموزه‌های قرآنی و سنت نبوی شکل گرفته و در طول تاریخ، علمای دین و مربیان اسلامی در این حوزه نظریات ارزشمندی ارائه کرده‌اند. بسیاری از مکاتب تربیتی اسلامی، همچون تعلیم و تربیت مبتنی بر قرآن و سنت، همواره بر مفاهیمی همچون تقوا، عدالت، صداقت، مسئولیت‌پذیری و رعایت حقوق دیگران تأکید داشته‌اند.

در منابع اسلامی، به ویژه نهج‌البلاغه، تربیت دینی و اخلاقی جایگاه ویژه‌ای دارد. این کتاب ارزشمند که مجموعه‌ای از سخنان، خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های حضرت علی (علیه‌السلام) را دربردارد، همواره منبعی غنی برای تحلیل و بررسی مباحث تربیتی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی بوده است. بسیاری از محققان اسلامی، چون آیت الله جواد آملی و علامه طباطبایی به اهمیت تربیتی و فلسفی این کتاب اشاره کرده‌اند.

در این مقاله پس از بیان چکیده و مقدمه و مفهوم‌شناسی و مبانی تربیت دینی در نهج‌البلاغه و اصول اخلاقی و تربیت دینی در نهج‌البلاغه و چالش‌ها و موانع پیاده‌سازی آموزه‌های نهج‌البلاغه در تربیت نسل مومن و روش‌های اجرایی برای پیاده‌سازی آموزه‌ای نهج‌البلاغه در تربیت نسل جدید پرداخته می‌شود.

۱_ مفهوم تربیت دینی

«واژه "تربیت" در لغت از ریشه "رَبَّ" گرفته شده است^۱ که به معنای رشد دادن، پرورش دادن، آماده ساختن و هدایت کردن است. در این معنا، تربیت به فرآیندی گفته می‌شود که فرد را از مرحله‌ای به مرحله‌ای دیگر، از یک وضعیت به وضعیت بهتر، سوق می‌دهد. واژه "دینی" نیز از ریشه "دین" به معنای مجموعه‌ای از عقاید، احکام و ارزش‌های اعتقادی است که انسان‌ها بر اساس آن‌ها زندگی می‌کنند. بنابراین، "تربیت دینی" به معنای پرورش فرد بر اساس اصول و آموزه‌های دینی است.

در اصطلاح، تربیت دینی به فرایند تعلیم و تربیتی گفته می‌شود که در آن فرد بر اساس آموزه‌های دینی، اخلاقی، و مذهبی پرورش می‌یابد. این تربیت هدفش اصلاح و رشد شخصیت فرد در جهت ایمان و اخلاق دینی، و همچنین ایجاد رفتارهای صحیح در مواجهه با دیگران و جامعه است.

«در عرف، تربیت دینی به معنای پرورش انسان‌ها براساس اصول و ارزش‌های دینی در جامعه است. مردم در زندگی روزمره از طریق آموزه‌های دینی خود از خانواده، مدارس و سایر نهادها، ارزش‌های اخلاقی و معنوی را می‌آموزند و به آن‌ها عمل می‌کنند. در این دیدگاه، تربیت دینی بیشتر جنبه اجتماعی و فرهنگی دارد و به تربیت نسل‌هایی می‌پردازد که به باورهای دینی پایبند بوده و در رفتار و کردار خود از اصول دینی پیروی می‌کنند. به‌طور کلی، در عرف تربیت دینی به عنوان فرآیند اجتماعی به‌نظر می‌آید که در آن جامعه و خانواده‌ها افراد را برای سازگاری با باورهای دینی تربیت می‌کنند.»^۲

«از دیدگاه روان‌شناسی، تربیت دینی نه تنها بر جنبه‌های فکری و عقیدتی فرد تأثیر می‌گذارد، بلکه به جنبه‌های عاطفی و رفتاری نیز توجه دارد. در این دیدگاه، تربیت دینی می‌تواند بر شخصیت فرد، الگوهای رفتاری، و نحوه برخورد او با مشکلات زندگی اثرگذار باشد.

رشد اخلاقی و معنوی: تربیت دینی در روان‌شناسی به‌عنوان ابزاری برای رشد اخلاقی فرد شناخته می‌شود که به تقویت احساس مسئولیت، درک عمیق‌تری از مفاهیم مانند خوبی و بدی، و پرورش احساسات معنوی کمک می‌کند.

تقویت خودآگاهی و اعتماد به نفس: تربیت دینی به فرد کمک می‌کند تا با باور به خدا و دین، احساس امنیت و اطمینان بیشتری پیدا کند که این امر موجب افزایش اعتماد به نفس و کاهش اضطراب در او می‌شود.

^۱ . اصفهانی - مفردات الفاظ قرآن - ص ۳۴
^۲ . مصهری . تعلیم و تربیت اسلامی . ص ۵۰

ایجاد رفتارهای مثبت: تربیت دینی می‌تواند بر رفتارهای اجتماعی فرد تأثیر مثبت بگذارد. از نظر روان‌شناسی، فردی که تربیت دینی صحیحی را تجربه می‌کند، به احتمال زیاد مهارت‌های ارتباطی مؤثری خواهد داشت و در برخورد با دیگران، رفتارهای احترام‌آمیز، مهربان و صادقانه نشان خواهد داد.

در این رویکرد، روان‌شناسی تربیتی به تربیت دینی نگاه می‌کند که از طریق آموزش‌های دینی و پرورش عاطفی، فرد به بالاترین سطح رشد انسانی در زمینه‌های مختلف دست یابد.^۱

۲_ مبانی تربیت دینی در نهج‌البلاغه

تربیت دینی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی رشد و تکامل انسان، در آموزه‌های اسلامی از جایگاه والایی برخوردار است. این نوع تربیت، فرآیندی است که فرد را به سوی شناخت، باور و التزام عملی به اصول و ارزش‌های دینی سوق می‌دهد و موجب پرورش شخصیتی متعالی در ابعاد فردی و اجتماعی می‌شود. در این راستا، نهج‌البلاغه به‌عنوان گنجینه‌ای از معارف اسلامی و اخلاقی، دستورالعمل‌های ارزشمندی را برای تربیت نسل مؤمن ارائه داده است.

پیش از ورود به بحث، نقاطی از اندیشه‌های تربیتی امام علی (علیه السلام) به اختصار ذکر می‌شود «در نهج‌البلاغه آمده است: تو در نخستین مرحل آفرینش نادان بودی؛ پس از گذشتن از مرحله ای، دانا شدی. و چه بسیار است مطالبی که حکمت و مصلحت آن را نمی‌دانی، اندیشه ات در آن حیران است و بینش تو در آن گم و غافل! و پس از گذشت مراحل، دربار، آنها آگاهی و بصیرت پیدا می‌کنی. براساس این خطبه تعلیم و تربیت یعنی شکل یافتن انسان برای محیط زندگی و بهره‌مندی مستمر از گنجینه‌های نبوغ که در درون عقل‌های زنده و بیدار نهفته است»^۲

مبانی تربیت دینی در نهج‌البلاغه را می‌توان در چند محور اصلی بررسی کرد:

۱_۲ توحید و ایمان به خداوند

نخستین و مهم‌ترین رکن در تربیت دینی، ایمان به خداوند یکتا است. امام علی (علیه السلام) در نهج‌البلاغه بارها بر جایگاه توحید و ایمان تأکید کرده‌اند و آن را زیربنای سعادت انسان دانسته‌اند.

^۱ مطهری. تربیت اسلامی. ص ۱۰۰

^۲ ادیب، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، ص ۹۱

امام علی (علیه السلام) خداشناسی را مقدمه‌ای برای رشد معنوی معرفی می‌کنند و می‌فرمایند:

«ولین گام در دین‌شناسی، شناخت خداوند است و کمال شناخت او، باور به یگانگی اوست.»^۱

«امام علی (علیه السلام) در باب دیگر تربیت، به خودسازی و شکل‌پذیری در این جهان هستی به مثابه یک قانون اصیل طبیعی تکیه می‌کند و معتقد است که خودسازی و شکل‌پذیری، ناموسی از نوامیس بقای اصلح در میان رسالت‌ها و امت‌هاست؛ بنابراین، رسالتی که همدوش با روح عصر و همگام با کاروان زمان حرکت می‌کند، در مراقبت و حفظ کیان و موجودیت خود قدرت دارد»^۲

کاربرد در تربیت نسل مؤمن: والدین و مربیان باید ایمان به خدا را در کودکان و نوجوانان تقویت کنند و آن را به عنوان اصل اساسی زندگی معرفی نمایند.

۲_۲ تقوا و پرهیزگاری

تقوا به عنوان یکی از اساسی‌ترین معیارهای تربیت دینی در نهج‌البلاغه معرفی شده است. امام علی (علیه السلام) در بسیاری از خطبه‌های خود، تقوا را شرط اساسی موفقیت در دنیا و آخرت می‌دانند و می‌فرمایند: «ای بندگان خدا! شما را به تقوا سفارش می‌کنم، زیرا تقوا قلعه‌ای محکم و پناهگاهی امن است.»^۳ کاربرد در تربیت نسل مؤمن: نوجوانان باید با مفهوم تقوا آشنا شوند و در زندگی شخصی و اجتماعی خود، پرهیزکاری را سرلوحه‌ی رفتارشان قرار دهند. این امر با آموزش عملی و الگوسازی در محیط خانواده و جامعه تقویت می‌شود.

۲_۳ تربیت اجتماعی

«تربیت اجتماعی در گرو داشتن تصویر روشنی از اجتماعی بودن است. بر اساس آنکه چه ماهیت یا ویژگی‌هایی را برای اجتماعی بودن لحاظ کنیم، تربیت اجتماعی و اصول و شیوه‌های آن، به گونه خاصی رقم خواهد خورد و هر شکل معینی از تربیت اجتماعی، مبتنی و مسبوق به پیش زمینه‌های معینی در باب مفهوم اجتماعی بودن، خواهد بود»^۴

۱. نهج‌البلاغه، خطبه ۱، ص ۲

۲. ادیب، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

۳. نهج‌البلاغه، خطبه ۱۱۴، ص ۳۵۰

۴. باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۷۰

یا از مسیر منحرف شود، او را با وعده و هشدار و حساب آخرت بیدار و آگاه سازد. زیرا امام (علیه السلام) به قدرت اندیشه فعال و پرجوش انسان و امکاناتش در پرواز به فضاهاى اجتهاد و ابتکار ایمان و اعتقاد پیدا کرده است و بنابراین می‌خواهد که انسان همه نیروها و امکاناتش و نیز تمامی عواملی را که برای خیر و صلاح اجتماع و جامعه انسانیت و سعادت خود لازم است، به کار گیرد»^۱

در این بخش، مهم‌ترین روش‌های برای پیاده‌سازی آموزه‌های نهج البلاغه مطرح‌شده در نه را بررسی خواهیم کرد.

۱_۵. اصلاح محتوای درسی با الهام از نهج البلاغه

تدوین کتب درسی که حاوی مفاهیم عدالت، مسئولیت‌پذیری و تقوا باشد.

آموزش سبک زندگی علوی در مدارس و دانشگاه‌ها.

ترویج بیانات امام علی (علیه السلام) درباره تربیت و اخلاق.

۲_۵. تربیت خانوادگی و تربیت نسلی از والدین مؤمن

«خانواده، نهادی مهم، کلیدی و کانون رشد و آرامش بشری است که بر اساس طبیعت و فطرت الهی و نیازهای جسمی و روحی تشکیل می‌شود و انسان راه کمال خود را از این طریق می‌پیماید. خانواده، نهاد قدرت‌مند تربیتی است که در آیات و روایات بر نقش تربیتی آن تأکید فراوان شده است و استحکام و نقش آفرینی آن، برای رفع دغدغه‌های والدین، اجتناب‌ناپذیر است»^۲

حضرت علی (علیه السلام) در خطبه‌ها و نامه‌های خود به تربیت فرزندان و اهمیت نقش والدین در این امر اشاره کرده‌اند. در نامه به فرزندشان امام حسن علیه السلام، حضرت علی علیه السلام بر تربیت اخلاقی و دینی تأکید دارند و می‌فرمایند: «فرزندم! دنیا با تمام زرق و برق‌هایش فانی است، تنها چیزی که می‌ماند اخلاق و ایمان است.»^۳

۱. شریعتمداری، تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۹۹-۲۰۰

۲. حاجی بابایی، نقش خانواده در تربیت اسلامی، ص ۵

۳. نهج البلاغه نامه ۳۱، ص ۲۶

۳_۵ تقویت نقش معلمان و مربیان دینی

معلمان باید الگوی عملی آموزه‌های دینی باشند.

برگزاری دوره‌های تربیتی برای معلمان با محوریت نهج‌البلاغه.

تبیین اهمیت گفتار و کردار مربیان در تربیت دینی دانش‌آموزان.

۴_۵ ایجاد محیط‌های تربیتی و فرهنگی سالم

گسترش فعالیت‌های فرهنگی بر اساس نهج‌البلاغه، مانند مسابقات کتاب‌خوانی، تئاترهای آموزشی، و برنامه‌های دینی.

استفاده از رسانه‌ها برای ارائه مفاهیم تربیتی نهج‌البلاغه در قالب فیلم، انیمیشن، و شبکه‌های اجتماعی.

۵_۵. ترویج مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نسل جدید

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر تأکید می‌کند که حکومت باید مسئولیت‌پذیری را در جامعه تقویت کند.

ایجاد برنامه‌های آموزشی برای آشنا کردن نسل جدید با وظایف اجتماعی و اخلاقی.

۶_۵. استفاده از ظرفیت مساجد و مراکز دینی

مساجد به‌عنوان مراکز تربیتی نقش مهمی در آموزش نهج‌البلاغه و تربیت نسل مؤمن دارند.

برگزاری جلسات منظم برای آشنایی جوانان با مفاهیم نهج‌البلاغه.

نتیجه گیری

تربیت نسل جوان بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه مستلزم اجرای اصولی مانند عدالت، مسئولیت‌پذیری، تقوا، تفکر، علم‌آموزی و عمل به دانسته‌ها در تمامی ابعاد زندگی است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که خانواده، نظام آموزشی، نهادهای فرهنگی و حکومت هر یک نقشی کلیدی در شکل‌گیری شخصیت دینی و اخلاقی جوانان دارند. خانواده‌ها باید با ایجاد محیطی سرشار از عدالت، محبت و مسئولیت‌پذیری، زمینه پرورش نسلی آگاه و متعهد را فراهم کنند، نظام آموزشی باید با تلفیق آموزش‌های نظری و

عملی، مفاهیم نهج‌البلاغه را در محتوای درسی و روش‌های تدریس خود بگنجانند و آن را به شیوه‌ای جذاب و کاربردی به نسل جوان منتقل کنند. حکومت نیز باید با اجرای عدالت اجتماعی، حمایت از نهادهای فرهنگی و ایجاد فرصت‌های برابر در زمینه‌های آموزشی و اقتصادی، شرایط لازم را برای گسترش تربیت دینی و اخلاقی فراهم نماید. اما مهم‌ترین چالش در این مسیر، عملی کردن آموزه‌های نهج‌البلاغه در زندگی روزمره است، زیرا صرف دانستن مفاهیم تربیتی بدون اجرای آن‌ها، تأثیر چندانی نخواهد داشت. برای تحقق این هدف، پیشنهادهایی همچون بازنگری در نظام آموزشی و افزودن محتوای مرتبط با نهج‌البلاغه، استفاده از روش‌های نوین مانند داستان‌سرایی، نمایشنامه، فیلم‌های آموزشی و رسانه‌های دیجیتال برای انتقال مفاهیم دینی، تقویت نقش والدین و آموزش آن‌ها درباره روش‌های صحیح تربیتی، گسترش فعالیت‌های فرهنگی جذاب در مدارس، دانشگاه‌ها و مساجد، و حمایت حکومت از برنامه‌های تربیتی دینی از طریق سیاست‌گذاری‌های کلان و سرمایه‌گذاری در امور فرهنگی و اجتماعی ارائه شده است. در نهایت، اگر این راهکارها به‌درستی و هماهنگ در خانواده، نظام آموزشی، رسانه‌ها و نهادهای اجتماعی اجرا شوند، می‌توان نسلی آگاه، مؤمن، متعهد و مسئولیت‌پذیر تربیت کرد که در برابر چالش‌های اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی مقاوم باشد و بتواند در مسیر ساختن جامعه‌ای عادلانه، اخلاقی و پیشرفته گام بردارد.

منابع و مأخذ

* نهج البلاغه (ترجمه فیض الاسلام)

- ۱_ ادیب محمد حسین ،، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی (علیه السلام). ترجمه دکتر سیدمحمد رادمنش. تهران، مؤسسه انجام کتاب، ۱۳۶۲ ه ش.
- ۲_ اصفهانی راغب. مفردات الفاظ قران. ترجمه محمد علی فاضل. ایران. نشر مرتضوی. ۱۳۸۳ ه ش
- ۳_ آملی جواد، آموزش و تربیت در اسلام، قم، اسراء، ۱۳۹۰ ه ش
- ۴_ انصاری قمی = غررالحکم و دررالحکم، تهران، انصاری، ۱۳۷۷ ه ش
- ۵- باقری خسرو؛ نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، مدرسه، ۱۳۸۴ ه ش
- ۶- بهشتی محمد جواد، مدیریت در خانواده اسلام، تهران، دایرة المعارف اسلامی، ۱۳۶۳ ه ش
- ۷- تهرانی مصطفی دلشاد، تربیت در نهج البلاغه، تهران، خانه اندیشه جوان، ۱۳۷۸ ه ش
- ۸- حسینی علی، تحف العقول عن ال رسول، تهران، اندیشه مولانا، ۱۳۹۲ ه ش
- ۹_ خوانساری مجید، نهج الفصاحه - کلمات قصار پیامبر اسلام (صل الله علیه و آله)، قم انصاریان، ۱۳۳۵ ه ش
- ۱۰_ شریعتی علی، تربیت دینی در نهج البلاغه، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۵۰ ه ش
- ۱۱_ _____،، تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، نهضت زنان مسلمان، ۱۳۵۸ ه ش
- ۱۲_ عسگری محمد جواد، سبک زندگی علوی و تربیت دینی، تهران، دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۹۵ ه ش
- ۱۳- علوی حمید رضا، تربیت در قرآن و نهج البلاغه، کرمان، دانشگاه شهید باهنر، ۱۳۹۷ ه ش
- ۱۴- مکارم شیرازی ناصر، پیام امیرمؤمنان (علیه السلام)، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۷۹ ه ش
- ۱۵- مطهری مرتضی، فلسفه تربیت اسلامی، تهران، صدرا، ۱۳۹۴ ه ش
- ۱۶_ _____، تعلیم و تربیت در اسلام. تهران. صدرا. ۱۳۵۴ ه ش

۱۷- نصر حسین، البلاغه التربويه فی کلمات الامام علی (علیه السلام)، تهران، دارالحکمه، ۱۳۷۰ هـ ش

مقالات علمی و پژوهشی

۱۸- حاجی بابایی حمید رضا، نقش خانواده در تربیت اسلامی، ماهنامه پیوند، شماره ۳۹۷، ۱۳۹۱ هـ ش

۱۹- حیدریستوده زین العابدین، تربیت معنوی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، بر مبنای نامه‌های نهج‌البلاغه، پایاننامه کارشناسی ارشد دانشگاه ملایر، ۱۳۱۱ هـ. ش

۲۰- رستمی همایون، سعید بهشتی، محسن ایمانی، نظام تربیت اخلاقی در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه، فصلنامه قرآن و طب، شماره ۱، ۱۳۹۷ هـ ش

۲۱- سلمانی محمد رضا، تربیت معنوی از منظر امام علی (علیه السلام)، اولین کنفرانس بین المللی پژوهش در علوم دینی و حوزوی، ۱۴۰۲ هـ ش

۲۲- صلیبی ژانست، تربیت از دیدگاه نهج‌البلاغه، فصل نامه علوم تربیتی، شماره ۳، ۱۳۸۰ هـ ش

۲۳- مشایخی شهاب الدین، «اصول تربیت از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، مجله حوزه و دانشگاه، شماره ۲۵، ۱۳۳۱ هـ ش

سایت

۲۴- موسسه-تحقیقاتی نهج‌البلاغه، پایگاه اطلاع رسانی نهج‌البلاغه، تاریخ بازدید ۱۴۰۳/۱۲/۱

۲۵- موسسه علمی فرهنگی اهل بیت، کتابخانه دیجیتال اهل بیت، تاریخ بازدید ۱۴۰۳/۱۲/۱۲